

Jolanta Kuznecovienė

Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai

Santrauka. Straipsnyje pristatomi kokybinio tyrimo, atlikto VDU Socialinės antropologijos centre, duomenys. Pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo suprasti, ką lietuviai turi galvoje kalbėdami apie buvimą lietuviais, arba, tariant kitais žodžiais, ką jiems reiškia „būti lietuviu“. Remiantis tyrimo duomenimis išskiriami askriptinis, situacinis, konstruktyvistinis bei moralinis – emocinis lietuvių tapatybės modeliai, skiriami pagrindiniai pateikėjų konstruojamos nulietuvėjusio žmogaus sampratos elementai bei domiuojantys požiūriai į nelietuvio tapimo lietuviu galimybes. Straipsnyje formuluojama kol kas tikineto tyrimo duomenimis patvirtinama prielaida, jog globalizacijos procesai, įvairialyčius „kitoniškumus“ paverdami kasdienybės dalimi transformuoja lietuvišką/nelietuvišką sąvokų turinį, „apsunkina“ ir kvestionuoja išskirtinių lengvai identifikuojamų, socialinių ribų brėžimo bei bruožų paiešką. Jie keičiami jausminei-emocinei tapatybės dimensijai priskiriamais bruožais, dažnai paverčiant juos lemiamais lietuvių tautinės tapatybės kriterijais.

„Ir čia dar, aš nežinau, gal ir labai jums nepatiks, taip atvirai pasakysiu, čia, žinokit, yra tuščia, čia liks kiaura, čia neprieisit prie vienos prasmės. Gal jos ir nereikia. Ir kieno gi valioj nustatyti, kas tas lietuvis ir koks jis turi būti? Nėra, nėra ribų, nėra terminų, nėra čia atskaitos taško, nėra! Vienam galbūt kalba, kitam genealoginis medis, trečiam – gyvenamoji vieta. Tai visiškai reliatyvu“ (moteris; 49 m.)

Globalizacijos sąlygomis visi identitetai, neišskiriant nei „pamatinių“, kuriems sąlyginai galėtume priskirti tautinį, susiduria su jų tęstinumą kultūrine ir vertybine prasme kvestionuojančiais postnacionalizmo bei transnacionalizmo iššūkiais. Kyla klausimas, kaip, kokiais raiškos būdais ar manifestacijomis galime apčiuopti tai, kas šiuolaikinėmis globali-

zacijos sąlygomis modernioje Lietuvos visuomenėje išreiškiama kaip tautinė tapatybė, kiek ir kaip ji sociokultūriškai fragmentuota bei persiklojanti ar net nustelbiama kitų kolektyvinių identitetų (Čiubrinskas 2005; 7).

Straipsnyje pristatomi tyrimo, atlikto VDU Socialinės antropologijos centre, duomenys.¹ Tyrimo (kuris buvo vykdomas 2005 m.

¹ Tyrimas atliktas vykdant VMSF remiamą projektą „Lietuvių tautinio identiteto raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“.

rugsėjo mėn.) metu, buvo atlikta 40 pusiau struktūruotų interviu, informantais pasirenkant tuos Lietuvos žmones, kurie patys save įvardindavo lietuviais. Informantai buvo pasirenkami proporcingai pagal regiono, amžiaus, lyties, išsilavinimo kriterijus.

Pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo suprasti, ką Lietuvos žmonės turi galvoje kalbėdami apie buvimą lietuviais, arba, tariant kitais žodžiais, ką jiems reiškia „būti lietuviu“. Tyrimas buvo atliktas naudojant *emic* teorinę perspektyvą. Pasirinkdami šią perspektyvą siekėme leisti informantams patiems sukurti lietuvių tautinio identiteto apibūdinimą ir sampratą, naudojant tik minimalius tyrimo rėmus. Naudojant šią perspektyvą, iš esmės patys informantai konstruoja lietuvių identiteto teoriją.

Keldami probleminį klausimą, ką skirtingoms lietuvių kartoms ir socialinėms grupėms reiškia būti lietuviu, siekėme susitelkti ne ties ganėtinai kultūros istorikų bei filosofų eksploatuotais lietuviškosios savimonės kontūrais, o pabandyti empiriškai, „iš pirmų lūpų“, o ne iš dokumentinių šaltinių, „apčiuopti“ žmogiškąją patirtį – buvimą lietuviu, kai tyrinėtoji „akis į akį“ apie tai byloja pačių įvairiausių patirčių informantai: nuo visų pamiršto kaimo gyventojų iki Rotari klubų narių, nuo prestižinių mokyklų mokinių iki prieglaudų senelių (Čiubrinskas 2005, 8).

Pagrindiniai klausimai, kuriuos užduodavome savo pateikėjams ir kurie apibrėždavo pokalbio temą: „Kodėl Jūs laikote save lietuviu?“, „Koki žmogų pavadintumėte „nulietuviūsiu?“, „Gali ar negali, Jūsų nuomone, nelietuvių kilmės žmogus tapti lietuviu?“

Teorinės tyrimo prielaidos

Atlikdami tyrimą rėmėmės keliomis teorinėmis prielaidomis, kurios nėra mūsų originalaus teorinio tyrimo ar analizės rezultatas (nekėlėm sau tokio tikslo). Jos išreiškia tautinės tapatybės sociologinių ir antropologinių teorijų pagrindinius teiginius, kuriais apibrėžėme savo požiūrį bei konstravome tyrimo modelį.

Pirma. Sociologinėse teorijose, analizuojančiose tautiškumo problemas, skiriami du tautos suvokimo būdai bei dvi tautinės tapatybės formos. Viena vertus, tauta gali būti apibrėžiama remiantis *kultūrine tapatybe* (arba etniškumu), kita vertus, ji gali būti apibrėžiama remiantis *pilietybe* (Lindholm 1993; 4).

Pastarąjį požiūrį A. Smithas pavadina pilietiniu arba teritoriniu modeliu. Svarbiausi šio požiūrio bruožai yra istorinė teritorija, bendruomenė, įstatymas, prieš kurį visi piliečiai lygūs ir bendra pilietinė kultūra. Kultūrinis tautos apibrėžimo būdas yra vadinamas „etnine tautos koncepcija“. Joje labiau akcentuojama ne teritorija, kaip pirmajame modelyje, o bendras *likimas*. Etninė kultūra, o ne pilietinis įstatymas traktuojama kaip svarbiausias siejantis tautos žmones veiksnys (Smith 1991; 9).

Šių modelių kilmė aiškinama tautų formavimosi procesų ypatybėmis. J. Finer teigimu, tautos formavimąsi lemia du procesai: pirma, bendro priklausymo jausmo atsiradimas bei tapatybės išvystymas; antra, žmonių bendrų teisių ir pareigų valstybės atžvilgiu formavimasis bei akcentavimas. Skirtingas tautos sampratas suformavo konkretus šių procesų turinys, jų sąveika bei vieno ar kito

proceso dominavimas (cit. pagal Lindholm 1993; 4).

Remiantis minėta prielaida apie egzistuojančias skirtingas tautos sampratas, kurios praktinėje plotmėje susijusios su konkrečiomis tautinėmis bendrijomis, tų sampratų neketinome ranguoti nei taikant jų praktinių pasekmių, nei vertybinių kriterijų, o juo labiau konstatuoti arba „kokie mes esam nešiuolaikiški, palyginti su...“, nes dauguma iš mūsų niekaip nesutinkame, kad sąvokos Lietuvos pilietis ir lietuvis būtų sinonimai, arba, kad lietuvių tautai gresia „išnykimas“/ „nutautėjimas“, nes mes labai greitai prarandam savo lietuviškumą (tokiu atveju dažniausiai prilyginamą etninei kultūrai).

Antra. Vienas iš esminių tautinės tapatybės požymių – jos kontekstualumas. Vieno ar kito tapatybės bruožo sureikšminimas (arba atvirkščiai – nureikšminimas) priklauso nuo konteksto ir situacijos. Tapatinimosi procese iš daugelio galimų tautinės tapatybės bruožų yra atrenkami tik kai kurie (skirtingose situacijose skirtingi). Pasirinktų bruožų turinys bei jų ryškumas, iškilumas yra determinuoti daugelio socialinių faktų (Greenfeld 2001; 251). Todėl tapatybių turinys niekuomet nėra ir negali būti suprantamas ir aiškinamas kaip pastovus ir nekintantis reiškinys. Tautinė tapatybė yra nuolat keičiama, pritaikant ją prie naujų grupės poreikių ar interesų bei kintančios socialinės aplinkos specifškumo: „<...> socialinio identiteto (tiek paskirto asmens, tiek grupės) lytis yra simboliškai socialinės darybos proceso, kuris tikriausiai negali turėti pabaigos, objektai“ (Valantiejus 1999; 7).

F. Barthas, analizuodamas šią etninės tapatybės savybę, pasitelkia socialinių ribų sąvoką. Jo teorijoje svarbiausia reikšmė suteikiama ribų brėžimui, o ne „kultūriniam įdarui“, kurį juosia šios ribos, nes, anot F. Bartho, etninės tapatybės išsaugojimas priklauso ne tiek nuo kultūrinio turinio, kiek nuo grupės ribų palaikymo. Bruožai, kurie skiria, gali apimti teritoriją, istoriją, kalbą, ekonomines aplinkybes ar vienos ar kitos rūšies simbolinius darinius. Jo teigimu, kisti gali viskas, kas sudaro etninės tapatybės turinį (kalba, papročiai, religija, simboliai), tačiau jeigu išlaikoma „svetimo“ ir „savo“ skirtis, išlaikomos ribos (kas nereiškia, jog jos yra nekinamos), išlaikoma ir grupė (Barth 1969; 14). F. Bartho teiginius galima papildyti S. Walman išsakyta mintimi, jog net ir išvardinus ribų markerius, lieka problema – kada socialinis veikėjas pasirinks, ar pasirinks ir kuriuos žymenis pasirinks (Cohen 1994; 198).

Trečia. D. Milleris yra labai vaizdžiai apibūdinęs, jog „tautos nėra daiktai, egzistuojantys pasaulyje nepriklausomai nuo to, ką žmonės apie juos galvoja, kaip, pvz., ugnikalniai ar drambliai“ (Miller 1995; 17). Mes turim kriterijus apibrėžti ir vienus, ir kitus; ir nesunku priskirti arba nepriskirti vieną ar kitą daiktą tai ar kitai daiktų klasei, pavyzdžiui, užtenka tik stebėti.

Norėdami apibrėžti tautą susiduriame su tam tikrais sunkumais. Esmė ne ta, jog kriterijai yra sudėtingesni. Jeigu mes teigiam, kad tam tikra žmonių grupė sudaro tautą, tai reiškia, kad mes ne tik kažką pasakom apie jų fizinius bruožus arba jų elgesį; pasakom kažką apie tai, kaip jie patys suvokia save. Mė-

ginti suprasti tautą iš vidaus, pasakyti, ką apima galvojimas apie save kaip apie tautinės bendruomenės narį, – tai vienas svarbiausių tautinės tapatybės tyrimo dėmenų (Miller 1995; 22). Tačiau grupės galvojimas apie save arba savęs suvokimas neretai yra kontroversiškas ir grupės viduje, ir išorėje; dažnai požiūriai ir tikėjimai, sudarantys tautiškumą, iškyla tik įvairių nekasdieninių įvykių metu (Miller 1995; 18). Todėl, tiriant tautinę tapatybę, beveik visuomet susiduriama su interpretacijos (to, ką žmonės galvoja apie save) problema.

Ketvirta. Kalbant apie individualias tautines tapatybes reikia turėti galvoje, jog nėra vieno bruožo, kurį turėtų visi (be išimties) žmonės, priskiriami vienai tautai (Miller 1995; 22). Tautinės tapatybės bruožų įvairovė bei ribų nepastovumas, lemiantys jos lankstumą, nestabilumą, amorfiškumą individo atžvilgiu, reiškia, jog vienas ir tas pats žmogus, priklausomai nuo konkrečios situacijos, gali judėti tarp įvairių tautinės tapatybės bruožų, apibrėžiančių pastarąją. Pavyzdžiui, būti lietuviu, – nereikia griežtai laikytis tam tikrų požiūrių, elgesio modelių ar tikėjimų, neva sudarančių tautinės tapatybės turinį.

Tautinė tapatybė yra tik viena iš daugelio individualių tapatybių. Todėl būtų kraštutinis ir neįprastas faktas atrasti kažką, kieno tautiškumas visuomet dominuoja kitų tapa-

tybių atžvilgiu, ypač kritinių pasirinkimo situacijų atveju. Pats faktas, jog iškyla dilema, rodo, kad tipiškai savo tautinę tapatybę mes vertinam kaip vieną iš daugelio; ir pareigos, kurios išplaukia iš jos, konkuruoja su kitomis pareigomis (Miller 1995; 46). Šios pareigos, vaidmenys ar tapatybės – tai kontekstas, kuris gali keisti ne tik tautinės tapatybės bruožų rinkinį, jų intensyvumą, griežtumą, bet ir jų turinį.

Todėl apibrėžiant tautiškumą (etniškumą), kaip tam tikros žmonių grupės specifiškumą/unikalumą nusakantį bruožą ir jos socialines ribas brėžiantį principą, turime pripažinti ir tai, jog negalima nei išskirti vieno (ar kelių) bruožų, nei sudaryti jų rinkinio, kurie yra ar turėtų būti naudojami kaip imperatyvūs tautinės tapatybės kriterijai. Palaikydami bei reikšdami savo tautinę tapatybę, žmonės neįsipareigoja labai griežtai tam tikram vertybių rinkiniui. Kažkieno lietuviškos tapatybės pripažinimas palieka daug vietos klausimui, kokio „tipo“ (rūšies, modelio) lietuviu/e jis/ji yra (Miller 1995; 45).

Laikyti save lietuviu(-e)

Vienas pirmųjų klausimų, kurį užduodavome savo pateikėjams, buvo „Kodėl save laikote lietuviu?“ Naudodamiesi pirmame tyrimo etape atlikto „Free-list“ tyrimo duomenimis², siekėme išsiaiškinti, kiek informantams

² Tyrimas buvo atliktas vykdant VMSF finansuojamą projektą Nr.C-29/2005. „Free list“ metodo aprašymą galima rasti knygoje: Munck, V., Sobo, E. J. 1998. *Using Methods in the Field: a Practical Introduction and Casebook*. Walnut Creek, London, New Delhi. Pirmuoju „freelist“ anketos klausimu siekėme išsiaiškinti, kodėl informantai save įvardija lietuviais, kokius veiksmus ir bruožus įvardija kaip geriausiai, jų požiūriu, atitinkančius buvimą lietuviu. Tyrimo metu 78 sąvokos, žyminčios informantų savęs laikymą lietuviu, buvo pavartotos 320 kartų, 9 sąvokos – 11 ir daugiau kartų, 26-ios – ir du ir daugiau kartų. Taigi duomenys yra

yra svarbūs ar nesvarbūs kilmės, sociokultūrinės aplinkos, kalbos, teritorijos, rasės, religijos, pilietybės veiksniai.

Kilmė. Atsakydami į šį klausimą, ne maža dalis pateikėjų pirmiausia įvardindavo kilmę. „Kilmės“ bruožas eksplikuojamas sąvokomis „tėvai“, „protėviai“, „pro-protėviai“, „šaknis“, „kraujas“, „genai“. Tačiau sąvokos „tėvai“ ar „protėviai“ nereiškia, kad nukreiptiems į praeitį giminystės ryšiams suteikiama bendrai išgyventos, patirtos giminės istorijos (kuri taip pat gali būti giminiškumo konstravimo bruožu) reikšmė. „Kilmė“ apibrėžiama kaip „kraujo“ ryšiai, o lietuviškumas – kaip iš kartos į kartą giminystės būdu – „per genus“, „šaknis“, „kraują“ perduodamas neišvengiamas bruožas, gyvenimo būdas, likimas:

„Laikau [save lietuviu] todėl, kad tėvai buvo lietuviai, seneliai ir proseneliai buvo lietuviai, ir dar nuo neatmenamų laikų visa mano giminė iš esmės buvom, nu, beveik visi lietuviai. Taip, todėl aš kitaip save ir negaliu laikyti. [...] Nu, kitokiu aš ir būti negaliu. Negaliu...taip jau nulemta likimo gyvent“ (vyras, 72 m.).

„Lietuviškumas, tai visų pirma yra genetiškai“ (moteris; 82 metai).³

Šis pirmiausia ir greičiausiai daugumos pateikėjų nurodytas bruožas, neretai tiek mokslinėse studijose, tiek kasdieniuose diskursuose įvardinamas kaip svarbiausias lietuvių tautinės tapatybės kriterijus. Tačiau „kilmės“ bruožo kontekstualizacija, patalpinant jį į „kito“ priskyrimo/nepriskyrimo lietuvių tautinei grupei svarstymo situaciją bei analizuojant šį bruožą konkrečių pavyzdžių lygmenyje, paneigia šio bruožo besąlygišką imperatyviškumą. Pavyzdžiui, priklausomai nuo konteksto ir situacijos, „šaknis“ tampa arba netampa determinuojančiu lietuviškumo kriterijumi. Turintis lietuviškas „šaknis“, bet gimęs ir/ar augęs ne Lietuvoje, žmogus, daugumos pateikėjų neapibrėžiamas lietuviu *a priori*. Tokiu atveju yra svarstomas lietuviškumo praktikas, „mentalitetas“ („žmogaus, išaugusio tam tikroje aplinkoje, visuomenėje įpročiai, mąstymas, būdas, pažiūros“ (vyras; 72 m.)). Ne „šaknis“, o šie minėti bruožai tampa lemiamais lietuvis/ne-lietuvis arba „nežinau ar lietuvis“, „ne-visai lietuvis“, „ko gero ne lietuvis apskritai“ apibrėžimo kriterijais:

„Nu, <...> arba ten, kai kiti sako, tas kraujas, genai kažkokie ar panašiai. Tai, kai lietuvių šeimos vadina save lietuviais, kurie

pasikartojantys, leidžiantys kalbėti apie jų pagrįstumą. Tyrimo duomenys buvo apdoroti ANTHROPAC kompiuterine programa. Pagal RESP PCT rodiklį (nusakantį, kiek procentų informantų pavartojo tam tikrą sąvoką), informantai laiko save lietuviais visų pirma todėl, kad yra „gimę Lietuvoje“ (41% informantų iš 116 įvardijo būtent šią sąvoką), „gyvena Lietuvoje“ (34% informantų), „kalba lietuvių kalba“ (21% informantų), „turi lietuviškas šaknis“ (19%), „augo Lietuvoje“ (16%), „turi tėvus lietuvius“ (14%), „laikosi lietuviškų tradicijų“ (11%), „myli Lietuvą“ (9%). Šie bruožai buvo ne tik dažniausia minimi kaip apibrėžiantys lietuvi, bet buvo paminėti ir daugumos informantų. AVG RANK rodiklis nusako, kokioje vidutiniškai atskirų respondentų atsakymų vietoje buvo paminėta viena ar kita sąvoka arba ji „anksčiausiai atėjo į galvą“. Informantų atsakymuose pirmiausiai buvo pavartoti šie asakymai: „būti kataliku“ (AVG RANK 1.000), „gimti Lietuvoje“ (AVG RANK 1.188), „gimti lietuviu“ (AVG RANK 1.214).

³ Informantų kalba – netaisyta (red. past.).

užsieny gyvena, išeiviai tie vadinami. Jeigu ten nelietuviškai kalba, gyvena pagal angliškus papročius ar amerikietiškus, tai kažin ar tai yra lietuviai. Man taip atrodo. Nors genetiškai, ko gero, kaip ten pažiūrėsi!“ (vyras; 36).

„Nu, kas, pagal jo kraują, pagal kilmę – lietuvis; bet jis toks, kaip sakoma, ne visai lietuvis, pagal savo tokį, mentalitetą“ (vyras; 72 m.).

Net ir tuo atveju, kai lietuviškumas suvokiamas kaip paveldėtas bruožas, kontekstualizuojant „šaknų“, „kraujo“ ar „genų“ reikšmę, pastarieji dažniausiai praranda savo determinuojantį vaidmenį apskritai arba yra redukuojami iki „potencijos“. Kaip talentas. Jeigu niekas neatskleis tavo muzikinio talento, – netapsi muzikantu.

Kitas, visų pateikėjų nurodytas bruožas, padarantis juos lietuviu – sociokultūrinė aplinka, informantų žodžiais pirmiausia įvardinama kaip „gimiau/augau Lietuvoje“.

Bruožai „gimti“ ir „augti“ beveik niekuomet nevartojami atskirai ir nesusietai. Dažniausiai „gimti“ „sukabinamas“ su „augti“ tiek turinio, tiek artikuliacijos eiliškumo prasme, o pats gimimo Lietuvoje (ar ne Lietuvoje) faktas informantams nėra apibrėžimo lietuvis/ne-lietuvis kriterijus:

„Visų pirma, kadangi aš esu čia gimęs, aš čia pragyvenau savo amžių, aš esu gimęs ir augęs lietuviškoj kultūroj“ (vyras; 25).

„Tarkim, jei tu gimsti Zimbabvėj, ir po dviejų trijų metų iškeliauji ir gyveni Lietuvoj, aš manau...tai nėra svarbu [kur gimei]. Kuo yra trumpesnis laikas persikraustymo į Lietuvą, tarkim iš Zimbabvės, tuo aš manau, tas gimimas, tas fizinis faktas, praranda reikšmę“ (vyras; 26 m.).

„Gimimas“ – tai augimo, gyvenimo tam tikroje „terpėje“, „plotmėje“, „šalyje“, „aplin-

koje“ pradžia. „Aplinka“ – tai visų pirma kasdienybė, supanti kultūra, papročiai, tradicijos, žmonės. „Aplinka“ aktualizuoja lietuviškumą, „susiedama“ žmogų su tradicijomis, papročiais, kultūra. Kaip vaizdžiai paaikškino vienas informantas, žmogus tarsi „objektas, kuriam, priklausomai nuo aplinkos, gali būti suteikiamos vienos ar kitos savybės. Jeigu perima vienos terpės savybes, tai galima teigti, kad jis yra būtent tos tautos“ (vyras; 36 m.). Daugumos pateikėjų nuomone, „augti lietuviškoje aplinkoje“ yra lemiamas veiksnys, padarantis žmogų lietuviu:

„Tarkim, pavyzdžiui, jei tu esi gimęs čia, tai vis tiek manau, kad lietuviškumas tame, kad tu esi tos lietuviškos visuomenės dalis nuo pat gimimo, ir tu esi susijęs papročiais, tradicijom ar tam tikrais kitais dalykais, dėl ko laikai save lietuviu“ (vyras; 20 m.).

„Aplinka“ turi ir platumo dėmenį, kuris pateikėjų apibrėžiamas ne vienodai: vieni jų „aplinkos“ ribas brėžia sugretindami jas su valstybės sienomis, kiti labiau pabrėžia mažos grupės (pavyzdžiui, šeimos ar bendruomenės) kuriamą aplinką ir jos įtaką.

„(...) aš manyčiau, kad žmogus, kuris auga toj lietuviškoj aplinkoj, lietuviškoj šeimoj, žinoma jį tai labai įtakoja, net jei jis gyvena užsienyje, ne Lietuvos teritorijoje, kažkur ten į toli, ir jei jam visą gyvenimą tai kalama, kas yra lietuvis, nuo pat mažų dienų, tai taip, žinoma, tikriausiai jis save identifikuos kaip lietuvi“ (vyras; 25 m.).

„Šaknų“ bei „aplinkos“ veiksmių „dėlionė“ išryškino dar vieną buvimo lietuviu galimybę, egzistuojančią *lietuvis-ne-lietuvis* kontinume; tai – „idėjinis lietuvis“. Anot vieno pateikėjų, net jeigu kažkas, gimęs ir gyvenęs

užsienyje vadina save lietuviu, toks žmogus greičiau yra „idėjinis lietuvis“, o ne „realiai atstovaujantis tautai“, nes skirsis jo požiūriai, vertinimai, mąstymo būdas. Skirtingos reikšmės apsunkina tarpusavio supratimą, bendravimą. Vartojant pateikėjų sąvokas, tai priskirtas lietuviškumas, kuris nėra tolygus „tikram“ lietuviškumui.

„Mano manymu, tie lietuviai iš užsienio, kurie yra gimę užsienio valstybėse, jie yra lietuviai...Kaip čia pavadinti įdomiau, yra idėjiniai lietuviai ir jie tik gyvena toj terpėj, užsienio terpėj ir jų samprata, jų filosofija yra pakankamai skirtinga nuo mūsų. Jų tikriausiai tėvai, seneliai lietuviai, tačiau man su juo susišnekėti yra daug sudėtingiau, negu, pavyzdžiui, su savo vilniečiu draugu lietuviu. Netgi sudėtingiau su kitos nacijos, kuris gyvena čia Vilniuje, negu su tuo lietuviu, kuris save laiko lietuviu. Tai yra daugiau savęs identifikavimas, mano nuomone, nei realiai atstovavimas lietuvių nacijai, lietuvių tautai“ (vyras; 25).

„Gimimą lietuviškoje aplinkoje“ dauguma pateikėjų įvardina kaip svarbiausią lietuviškumo bruožą. Gimti lietuviškoje aplinkoje – tarsi garantas, lietuviškumo patvirtinimas. Tačiau, kaip išryškėjo tyrimo metu, pateikėjai „lietuviškai aplinkai“ suteikia skirtingas reikšmes. „Lietuviškai aplinkai“ suteikiamas reikšmes geriausiai atskleidė pateikėjų lietuviško/nelietuviško, savo/svetimo vertinimai dabartinėje juos supančioje aplinkoje.

Savas/svetimas. Vieni pateikėjai brėžia pakankamai aiškia *lietuviškumo/nelietuviškumo* ribą, naudodami objektyvuotus, tradicinius (neužkabintus globalizacijos diskurso bei realybės), stereotipinius (pateikiamus kaip

dekontekstualizuotus atsakymus) skirtingus ženklus. Šiuo atveju lietuviškumas grindžiamas lietuviškos kultūros, suprantamos kaip paprotinės, tradicinės, archaiškos kultūros, samprata. Ši pateikėjų grupė akivaizdžiausias nelietuviškumo apraiškas išvelgia jaunimo kultūroje, neseniai pradėtose šventėse, užrašuose, pavadinimuose, net laisvalaikio leidimo formose.

„(...) pavyzdžiui, vestuvės perėmė labai daug Amerikos momentų. Pavyzdžiui, mergvakariai – ką reiškia šiuolaikiniai mergvakariai? (...) Bernvakariai – taip pat. Jau visai nelietuviška. Vėlgi, Vėlinės, Heloween'ai irgi iškreipia mūsų tradicinės šventės sampratą. Užrašai įstaigų, parduotuvių – plaza, glaza, maza ten visokie ... aš nieko nesuprantu, netgi jaunimo grupės ir tai 'Yva'; kas yva, nu, tai jau geriau būtų musmirėlė“ (moteris, 47 m.).

Kita pateikėjų grupė brėžia daug platesnes lietuviškumo/ nelietuviškumo ribas. Jie ne tik įveda abstraktesnius, negu pirmoji grupė, lietuviškumo/nelietuviškumo riboženklius, bet gana lengvai tai, kas „nelietuviška“ (suprantant „nelietuviška“ pagal aukščiau apibūdintą tradicinę sampratą), paverčia „lietuviška“. Tam naudojamos kelios strategijos.

Pirmoji reiškia „svetimo“, kaip svetimybės, nuneigimą apskritai. Pavyzdžiui, paklausus kokius svetimus (nelietuviškus) daiktus ar reiškinius pateikėjai pastebi kasdieniniame gyvenime, vienas informantas kvestionavo pačią „svetimumo“ sąvoką. Tai, kas yra paplitę visame pasaulyje ar Europoje, nėra „svetima“. Globalu nereiškia „svetima“. Globalūs reiškiniai reiškia – egzistuojantys visur. Globalu/svetima paverčiama ir suvokiama kaip globalu/sava, arba tiesiog sava. Glo-

baliai paplitę kultūros dalykai tampa lokalių kultūros dalimi, o jų vartojime neišvengiamos nulietuvėjimo grėsmės:

„Nu, kad aš nežinau, ką reiškia svetimi? Jie yra globaliniai, nu, ta prasme, jie yra visur (...). Tu matai, Coca-Cola, jinau yra visoj Europoj, visam pasaulyje. Matai, vaikai ten su riedučiais arba su mopedais, arba su kažkuo; nu, tai yra neatskiriama“ (vyras; 20 m.).

„Juk svetima kultūra mums yra viskas: ir simfoninis orkestras, ir kinas ne Lietuvoj atsirado. Tai nuo to žmonės tai nenulietuvėjo. O jeigu ima ten svetimus papročius, religiją, tada praranda kažkiek“ (vyras; 48m.).

Kita naudojama „nelietuviška“ pavertimo „lietuviška“ strategija reiškia „svetimybės“ „nusvetinybinimą“, pripažįstant ją kaip dėsningą kultūros raidos rezultata. Vieno informanto nuomone, „nelietuviško“ perkonstravimo į „lietuvišką“ procesai yra neišvengiami. Tai, kas dabar galbūt atrodo ir yra apibūdinama kaip svetima, vėliau taps sava:

„Tai yra neišvengiama, manau. Manau, at-eity ką mes matysim tai bus vis tiek kitaip ir šitai atrodys jau lietuviška, – ką mes dabar darom ir atrodo nelietuviška“ (vyras; 33 m.).

„Gal jau tradicijos tokie dalykai. Na, šiaip jau keičiasi viskas. (...) Kaip ir vestuvėse, jaunosius grūdais barstydavo, ar dar ten kažką risdavosi, kad laukai būtų derlingi. Nu, nėra dabar tokių. Nemanau, kad žmonės, kurie to nedaro, nėra patriotai, yra nelietuviai. O tos [tradicijos], kiek jos buvo svarbios prieš kiek tai šimtų metų, tai apskritai dabar nėra to. Tai ir gerai; taip ir turi būti. Indėnai irgi skalpų jau nelupa“ (vyras; 48 m.)

Trečioji strategija globalaus/lokalaus, svetimo/savo konfliktus, o tuo pačiu savitumo išsaugojimo galimybę užtikrina savitumą iš

„kas“ (lietuviškas/nelietuviškas daiktas ar reiškinys) perkeldama į „kaip“ (lietuviškai/nelietuviškai). Nelietuviški dalykai tampa lietuviškais per vartojimą. Socialinio pasaulio reprezentacijose, vizualiai apibrėžiamose kaip „svetima“, lietuviškumas sudvasinamas; jis paskelbiamas nematoma, bet neišvengiamai egzistuojančia (kaip duotybė) jų dalimi:

„Nu, ta prasme aš sutinku, kad yra invazija iš vakarų, iš rytų, iš visur kitur, bet tai aš galvoju, kad viską, ką daro lietuvis, jisai daro vis tiek kitaip – jisai daro lietuviškai...

Ir kad valgom mes karbonadą, kuris, aišku, visai nelietuviškas, bet kuris padarytas yra ponios V., tai jisai pasidaro lietuviškas, ir... mes jį suvalgom kaip lietuvišką. Taip kad aš nematau čia nieko smerktino, tai yra mūsų kultūros šiuolaikinė dalis. Ir aš tai galvoju, (...) tai tu įneši, padarai jį lietuvišką savaime ... (...)“ (vyras; 33 m.).

Globalizacijos procesų raiška, reprezentuojama visų pirma sociokultūrinių reiškinų mobilumu, ne tik dėsningai keičia sociokultūrinę aplinką, bet ir ją atspindinčias sąvokas. „Lietuviška/ne-lietuviška“ reikšmės įgauna vis daugiau skirtingas kultūras vienijančių bruožų.

Tačiau manytume, jog svarbiausia vis tik akcentuoti, kad pakitusios savo/svetimo, lietuviško/nelietuviško reikšmės nereiškia atsisakymo brėžti tarp jų skirties liniją apskritai. Konstatuoti galima tik kintančius įvardinimo „lietuviška“/„ne-lietuviška“ kriterijus, akcentuoti naudojamas savo/svetimo skirties konstravimo strategijas bei pripažinti, jog vyksta dėsningi procesai – plečiamos „lietuviškumo“ ribos bei turinys.

Kalba. Kalbos, kaip lietuvių tautinės tapatybės bruožo, turinį pirmiausiai apibrėžia

pačių informantų įvardintos kalbos funkcijos. Kalba vertinama kaip itin svarbus lietuviškumo bruožas: vienu nuomone, būtent kalba padaro žmogų vienos ar kitos tautos atstovu; kalba yra tai, kas labiausiai sieja vienos tautos žmones; tai – pagrindas, leidžiantis žmogui spręsti, kas jis yra; kalba leidžia pajusti tikrą lietuviškumą. Kai kurie pateikėjai kalbą įvardina kaip svarbiausią lietuviškumo simbolių:

„Kalba <...> . Kalba tai turbūt yra pagrindų pagrindas, pagal kurį galim spręsti, kad tai reiškia „Aš esu...“. Konkrečiai tarkime, „lietuvis“. Jeigu aš kalbos nežinau, <...> labai turbūt sunku pasakyti būtų, kad aš laikau save lietuviu...“ (vyras; 52).

Tačiau „kalbėti lietuviškai“ – nereikia tik gebėti „vartoti“ lietuvių kalbą (galbūt tai suvokiama kaip „savaiame suprantamas“ dalykas). Dauguma pateikėjų pabrėžė, kad „kalbėti lietuviškai“ reiškia reikšmių „už fasado ribų“ žinojimą; tai reiškia galimybę „suvokti tikrą lietuviškumą“, pajusti „lietuviškumo dvasią“.

Kaip rodo tyrimo duomenys, ženkliausiai kalba sieja per bendrus mitus apie lietuvių kalbą bei jų konstruojamą ir nuolat rekonstruojamą emocinį ryšį su kalba, – didžiavimosi, grožėjimosi sava lietuvių kalba jausmą. Lietuvių kalba vertinama kaip gražiausia („daug balsių“), seniausia kalba, didžiuojamasi jos sudėtingumu, kilme, artimumu senovės indų (sanskrito) kalbai:

„Nu, kalba, tai saviraiškos forma (...). Lietuvių kalba mes galim didžiuotis, ji yra seniausia iš Europos tautų, daug panašumų turi į sanskritą. Sanskritą, kas studijuoja, tai pradeda nuo lietuvių kalbos“ (moteris; 82 m.).

„Kalba – tai yra vienas iš tautiškumo, jeigu tai galima vadinti tautiškumu, net lietuvybe, simboliu; nu, pagrindiniu kultūriniu simboliu [...]“ (vyras; 18).

Apibendrinant šiuos duomenis derėtų pripažinti: nieko netikėto. Atvirkščiai, labai dėsninga. Nuo pat XIX a. pabaigos lietuvių tautinės tapatybės konstravimo strategijos buvo grindžiamos emocinio ryšio su kalba idėja. Šitą tezę, teigdamas, jog vienas iš esminių ankstyvojo lietuvių nacionalizmo bruožų buvo jo ypatingas dėmesys kalbai ir jai priskiriamoms savybėms, analizuoja ir pagrindžia S. Spires savo straipsnyje apie lietuvių nacionalizmo atsiradimą (žr.: Valantiejus 2001; 22). Nesigilinant į šio proceso ypatumus belieka konstatuoti rezultata. Tam norėtusi pasitelkti A. Valantiejaus žodžius: „Šiandieną Lietuvoje būtų sunku surasti asmenį, kuris suabejotų kalbos vaidmeniu konstruojant kolektyvinį lietuvių identitetą. Tokie įsitikinimai ar įsitikinimai iš dalies formuoja ir dabartinio tautinio identiteto kontūrus. (...) Istorinė analizė pasitelkia ne vieną prielaidą, susijusią su identiteto ir nacionalizmo ideologijos samprata, kuri iš esmės pagrįsta savaiame suprantama kalbos vaidmens prielaida. Šį aspektą perteikia aiškūs arba numatomi mokslinės retorikos teiginiai. Taip atsitinka dėl to, kad šie teiginiai neretai pateikiami ne kaip hipotezės, bet kaip pamatinės prielaidos“ (Valantiejus 2001; 21). Mūsų tyrimo duomenys patvirtina šį A. Valantiejaus teiginį.

Nors pokalbio pradžioje visi pateikėjai kalbą nurodo kaip būtiną lietuvių tautinės tapatybės bruožą, tačiau po ilgesnio pokalbio socialinė atmintis šio bruožo reikšmę ženkliai „devalvuoja“. Kalba tampa svarbiu, bet

ne visuomet ir ne visose situacijose būtinu ar privalomu bruožu. Informantai savo argumentus grindžia ištremtų 40-s-50-s m. į Sibirą bei XX a. pradžioje bei viduryje emigravusių į Ameriką giminių ar pažįstamų patirtimi. Kalba praranda lemiamo lietuviškumo bruožo reikšmę jeigu „nėra/nebuvo sąlygų“. Tautos istorijai, kančiai suteikiama didesnė reikšmė, negu kalbai. Šiuo atveju racionalūs kriterijai – moki/nemoki kalbą – atmetami ir lietuviškumas „pripažįstamas“ pasitelkiant „šaknų“ kriterijų, kuris legitimuoja lietuviškumą nepalikdamas vietos jokioms apeliacijoms:

„Nu, jeigu jisai gimė lietuvių šeimoj, gyvena Amerikoje ir nemoka lietuviškai, pirmoj eilėj čia kaltė krenta tėvam. Kodėl tėvai nemokė gimtosios kalbos, bet, mano supratimu, nemokėjimas kalbos, tai nereiškia, kad neturi teisės vadintis lietuviu“ (moteris; 67 m.).

Lietuvių kalbos mokėjimo lietuviškumo imperatyvu nepaverčia ir kai kurie jaunų žmonių grupei priskiriami pateikėjai. Patys ypač aukštai vertindami kalbos reikšmę savo, kaip lietuvių, apsibrėžime, „kito“ *priskyrimo/nepiskyrimo* lietuvių tautinei grupei svarstyme lemiamu kriterijumi įvardina laisvą pasirinkimą, apsisprendimą, pasirinkimą, patriotizmo jausmą:

„...kiek yra, tarkim, rusakalbių, kurie yra dideli Lietuvos patriotai, daug metų čia gyvenantys ir praktiškai laikantys save lietuviais, kiek žydų tokių. (...) Jei save laiko lietuviais – kodėl ne? Tarkim, L. Sapiega, nemokėjo lietuviškai kalbėti, rašyti, o save laikė lietuviu, ir ką? Ir tada kalba atpuola. (...) Svarbiausia yra savęs identifikavimas. Tai yra svarbu, nes daug yra žmonių su lietuvišku pasu ir savęs neidentifikuoja kaip lietuvių. O kad kalbą

moki; vienas sako: „aš geriau norėčiau mokėti anglų, daugiau uždirbčiau ir kam man ta lietuvių kalba“. Jis savęs neidentifikuoja, manau, tai svarbiausia, kuo tu save laikai“ (vyras; 19 m.).

Taigi net ir kalba, kurią dažniausiai suvokiame kaip pamatinį etniškai apibrėžiamo lietuviškumo bruožą, negali būti laikoma tokia besąlygiškai. Kalba praranda savo bekompromisiškumą kontekstualizuojant ją konkrečia pateikėjų patirtimi ar žinojimu.

Teritorija. Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kiek, pateikėjų nuomone, tam, kad būti lietuviu, svarbu gyventi Lietuvos teritorijoje. Kaip rodo tyrimo duomenys, „teritorija“ informantams neturi fizinės geografijos konotacijos. Teritorija informantų naratyvuose suvokiama arba kaip sociokultūrinė aplinka, terpė, arba sudvasinama teritorija ir su ja konstruojamas stiprus emocinis ryšys (kalbama apie „šventą žemę“, „meilę žemei“, „prisirišimą prie žemės“).

„Bet nuostalgija, tas jausmas, pasiilgimas, tas ilgesys savo krašto yra labai svarbus faktas. Na, ir, žinoma, sugrįžimas atgal į savo kraštą, atrodo, nu, didžiausia laimė, kaip pasaka. Grįžti į savo žemę ir pajusti tą žemę ir tarytum apkabintum, apglėbtum“ (moteris; 82).

Katalikybė. Ilgą laiką vienu svarbiausių lietuviškos tapatybės bruožų buvo laikomas katalikiško tikėjimo išpažinimas. Rodos, kad dar ir dabar posakis „lietuvis, vadinasi, katalikas“ neretam tebėra jeigu ne aksioma, tai giliai įstrigęs stereotipas. Tyrimo metu norėjome išsiaiškinti, ar katalikybė naudojama kaip skiriamasis ženklas brėžiant lietuviškumo-nelietuviškumo ribas.

Nors visi pateikėjai sutiko su tuo, jog dauguma lietuvių išpažįsta katalikų tikėjimą, jų nuomone, tikėjimas yra asmeninis, laisvo pasirinkimo dalykas; jis „neskaldo“ į lietuvius ir nelietuvius, o tautiškumo samprata nesusijusi su religija:

„Aš lietuviškumo nesiečiau visiškai su tikėjimu, nes tai jau yra žmogaus pasirinkimas ir ne visada tai išskiepijama tėvų ir nuo pat ankstyvos vaikystės, o, antra, daug Romos katalikų, kokie yra dauguma lietuvių, ... ee ... ne visi yra lietuviai. Žodžiu, aš nededu lygybės ženklo tarp tikėjimo, katalikų tikėjimo, ir lietuviybės“ (moteris; 52 m.).

Apibendrinant šio tyrimo duomenis galima teigti, jog religinė ir tautinė tapatybės nėra griežtai susijusios. Brėžiant lietuviškumo/neliuviškumo ribas, religija, kaip riboženklis, nenaudojamas. Pagrindinis katalikybės, kaip tautinės tapatybės ženklo, „atmetimo“ argumentas atitinka grupinės tapatybės konstravimo bei ribų savas/svetimas brėžimo proceso esmę; katalikybė nėra tai, kas daugumoje atvejų skiria lietuvius nuo nelietuvių. Atvirkščiai, kaip pabrėžia pateikėjai, katalikybė „būdinga daugeliui“, ji nėra specifinis lietuviškas tikėjimas.

Kai kurie pateikėjai „ne lietuviškam“ katalikiškam tikėjimui priešpriešina „tikrą lietuvišką tikėjimą“ – pagonybę arba senovės baltų tikėjimą. Tačiau šis „tikras“ tikėjimas greičiau suvokiamas kaip bendra praeitis, istorija, bet ne kaip mes/ne mes riboženklis:

„[...] Jei mes esame katalikai...; ir tas paprotys, nu, grynai imti kažkokius dogminius aspektus; (...) tai niekas nesiskiria. Bet jeigu mes save suvoksim, kaip dabar gyvuoja tas

neopagoniškasis judėjimas; <...> nors tai yra mirusiųjų religija (...)“ (vyras; 26 m.).

Pilietybė. Dauguma pateikėjų brėžia griežtą skirties liniją tarp Lietuvos piliečio ir lietuvių, tarp pilietybės ir tautybės. Skirties sąvaime suprantamumas „patvirtinamas“ remiantis svarbiausio formalaus asmenybės liudijančio dokumento – paso turinio – žinojimu: gaunant pasą tampama Lietuvos piliečiu, o tautybę galima „įsirašyti“ kokią nori arba visai neįsirašyti. Pilietybė suvokiama kaip formalizuota žmogaus santykių su valstybe išraiška, numatanti tam tikras politines bei socialines teises ir pareigas. Priešingai Lietuvos piliečiui, anot kai kurių informantų, lietuvis – tai „vidinis“ bruožas, kuriam priešpriešinamas „išorinis“ požymis – paso turėjimas. Lietuviškumo esmė apibrėžiama kaip slypinti ne dokumente, o patriotiniuose bei meilės Lietuvai jausmuose, mintyse bei jų nulemtuose poelgiuose ir darbuose. Lietuviškumas, anot pateikėjų, yra daug platesnė, daug jausmų (būtent jausmų, o ne pilietinių teisių ar pareigų) apimanti sąvoka. Todėl „grynu“ lietuviu negalima būti, jeigu nėra minėtų jausmų. Pasas nėra lietuviškumo kriterijus. Jis patvirtina teisę gyventi Lietuvoje, apibrėžia žmogaus ryšį su valstybe bei įstatymais, bet ne lietuviškumą. Dauguma pateikėjų pasą bei su juo įgyjamą pilietybę apibūdina kaip būtiną, bet nepakankamą, sąlygą nelietuviui tapti lietuviu:

„Jei žmogus yra Lietuvos pilietis, tai dar nereiškia, kad jis lietuvis. Visiškai tai nieko bendro neturi“ (moteris; 49 m.).

„Nu, man <...> tautiškumas – daugiau negu pilietybė. Natūralu, jeigu aš gimiau, au-

gau, čia gyvenu ir čia užauginau vaikus, kad esu Lietuvos pilietė, bet pilietybė yra siauresnė sąvoka, ir...ir kad aš save jaučiu lietuve, tai...tai yra žymiai daugiau jausmų, bruožų. Tai platesnė sąvoka“ (moteris; 52 m.).

Brėžiant tokiu būdu argumentuojamą skirties ribą tarp lietuvių ir Lietuvos piliečio, lietuviškumas, kurio turinyje dominuoja moraliniai emociniai dėmenys, tampa ne visiems būdingu, „privilegiuotu“ bruožu; jis priešpriešinamas pilietybei kaip lengvai įgyjamam bruožui, kaip „netikram“, „teisiniam“ lietuviškumui.

Nors aprašyta santykio tarp lietuvių ir Lietuvos piliečio nuostata būdinga daugumai informantų, ji nėra vienintelė. Greta bėkompromisinio „nelietuvių kilmės Lietuvos pilietis nėra lietuvis“, pagal mūsų tyrimo duomenis, egzistuoja ir sąvokos „pusiau lietuvis“, „netiktas lietuvis“, „negrynas lietuvis“, atspindinčios pateikėjų brėžiamą ne tokią griežtą *lietuvis-Lietuvos pilietis* skirties ribą:

„Jeigu jis, sakykim, nuo kokios trisdešimties atvažiavo, pragyveno kažkokį tai laiką ir gavo pasą, bet nemanau, kad jis jau yra tikras lietuvis“ (moteris; 38 m.).

Rasė. Ne mažiau kategoriškai mąstoma ir apie rasę. Daugumai pateikėjų rasė tampa lemiamu kriterijumi, jeigu, pavyzdžiui, kalbama apie juodaodį žmogų. Tuomet visi anksčiau minėti bruožai praranda savo reikšmę; kitos rasės žmogus lietuviu nepripažįstamas. Ne vienas pateikėjas tokio savo požiūrio gėdijosi, vadino jį „savo problema“, tačiau verdictas būdavo vienareikšmis. Juodaodis negali būti lietuviu, net jeigu tai būtų artimas giminaitis:

„Pilietybė gali būti mano anūko lietuvių [jeigu sūnus vestų tamsiaodę]. Lietuvos pilietis jis gali būti. Bet lietuvis jis niekada nebus!“

Interviuotojas: O kodėl?

„O todėl, paprasčiausiai todėl! Kad lietuvių juodaodžių nebūna“ (moteris; 49 m.).

„Jeigu kažkokiu tai būdu jisai, [tamsiaodis], atrodo, sulaukęs 16 metų, aš nežinau, gauna lietuvių pasą, nu, tai ir viskas – tada jisai lietuvis. Bet aš vis tiek tokių nelaikau lietuviais, nes lietuviai yra baltaodžiai“ (vyras; 18 m.).

„**Meilė Lietuvai**“. Šio bruožo turinį apibrėžia pozityvus emocinis ryšys su Lietuva bei juo pagrįstas moralinis išsipareigojimas jai. Šnekant informantų žodžiais, lietuviškumas susijęs su „gilesniais dalykais“. „Gilesni dalykai“ – tai pagarba, meilė Lietuvai, „traukimas grįžti“, „pasiilgimas“, „grįžimo efektas“, „nostalgija“, „meilė žemei“, „patriotizmas“:

„Aš tai ir taip ir taip galvoju, bet lietuviškumas sėdi kažkur giliau vis tiek. Nu, tai ir yra nostalgija; patriotizmas ar meilė Lietuvai, ar kažkokie tai gilesni dalykai, kurie neišreiškiami paviršutiniškais dalykais“ (vyras; 33 m.).

Daugumos pateikėjų nuomone, meilė Lietuvai taip pat reiškia gebėjimą atleisti, toleruoti sunkumus, trūkumus, su kuriais susiduriama gyvenant Lietuvoje:

„Visų pirma tai yra meilė savo šaliai. O kas į tai įeina? Tai įeina; ...visų pirma, kad ir po ilgo laiko, kad ir kiek ilgo, tai yra grįžimas į Lietuvą, tai yra...meilė, kai atsistoji ten ant kalno, ežero ir viskas aplink yra lietuvių. Čia, va, yra mano, čia yra mano šalis, čia, va, yra aš, mano tautiečiai, kad ir kokie jie būtų; gal kartais prasti, bet tai vis tiek yra mano. O tai

yra lietuviškumas, mano nuomone“ (vyras; 25 m.)

Ne mažiau svarbus meilės komponentas yra moralinis išipareigojimas Lietuvai. Būti lietuviu – reiškia būti jos patriotu, o būti patriotu reiškia visų pirma nekalbėti negatyviai apie Lietuvą, nebūti abejingu tam, kas vyksta Lietuvoje. Neretai meilė Lietuvai siejama su pilietiškumu:

Interviuotojas: Ką reiškia būti patriotu tavo nuomone?

„Pavyzdžiui, nešiukšlinti, taip skambiai pasakyti – nedergti tos vietos, kurioj aš gimiau, tos šalies (... man galbūt patriotiškumas yra tai, kad, tarkim, asmeniškai, jeigu kažkiek domiesi, tarkim, Lietuvos politiniu gyvenimu...; man yra nenusispyjaut, tarkim, jeigu priimt kažkokį sprendimą, naudingą Lietuvai, ir aš į tai reaguojau, tarkim, aš, kaip patriotas, sakau, kad tai yra labai gerai, jeigu kažkas yra negatyvaus, aš sakau, kad tai yra nesąmonė, tai yra blogai. Tai viena iš patriotiškumo apraiškų (vyras, 26 m.).“

Kita šio tautinės tapatybės bruožo ypatybė – tai meilės priešpastatymas kosmopolitizmui. Nemylėti Tėvynės – reiškia tapti kosmopolitu. Kosmopolitiškumas reiškia tautiškumo praradimą. „Meilės Lietuvai“ bruožo reikšmingumą patvirtina pateikėjų svarstymai apie „ne meilę Lietuvai“. Pastarasis bruožas, dažnai verčiantis pateikėjus devaluoti prieš tai analizuotų tapatybės bruožų vertę, neretai net tų, kurie pateikėjų buvo apibrėžiami, kaip lemiantys, svarbiausi:

„Jeigu tu nemylėsi, tu pasidarai kosmopolitas, o tada ir prarandamas tautiškumas“ (vyras; 25 m.).

„Informantas: Aišku, jeigu aš busiu afrikiētė [turėdama lietuviškas šaknis] ir niekin-

siu lietuvių tautos, ir kalbėsiu visam pasauliui, kad lietuvių tauta tokia ir anokia, aš džiaugiuosi, kad ne joje gyvenu, tai, nu, tai čia vėl gi... Nu, jo, nelietuvė.

Interviuotojas: O kodėl jūs vadinate tokį žmogų ne lietuviu, jeigu sakėte, kad pagrindinis dalykas yra genealogija?

Informantas: Nu, tai ... turi ne Lietuvoj gyventi, bet gyventi Lietuva, būti lietuvis. Nuo raumenų iki...“ (moteris; 49 m.).

Kalbant apie „meilės Lietuvai“ bruožą galima teigti, jog, daugumos informantų nuomone, meilė Lietuvai nesuvokiama kaip romantinis, būdingas tik kai kuriems žmonėms jausmas. Daugeliu atvejų tai imperatyvus reikalavimas arba vienas svarbiausių lietuvių tautinės tapatybės bruožų.

Lietuvių tautinės tapatybės modeliai. Apibendrinant pokalbį „Kodėl save laikote lietuviu?“ duomenis, pagal tai, kokiems bruožams savęs apibrėžimo lietuviu/e ir kokiems „kito“ inkorporavimo arba priskirimo/nepriskirimo lietuvių tautai procese suteikiama determinuojančio/determinuojančių arba lemiančio/ių bruožų reikšmė, galima išskirti keletą lietuvių tautinės tapatybės modelių.

1. Modelį, kuriame tautinė priklausomybė suvokiama kaip įgimtas, askriptinis statusas, o pagrindinis veiksnys, nulemiantis individo tautinę priklausomybę, yra giminystė, sąlyginai galima pavadinti askriptiniu (kilmės, giminystės aspektu). Individo prisiskyrimas bei „kito“ priskyrimas vienai ar kitai tautai dažniausiai vyksta pasitelkus šaknų ar genų metaforas, kilmės sąvoką.

Iš esmės šis modelis rodo, kad lietuviu negalima tapti, nėra jokių sąlygų ar ap-

linkybių (nei politinių, nei kultūrinių, nei socialinių), kurioms esant arba kurias išpildžius nelietuvis galėtų tapti lietuviu. Lietuviu galima tik gimti. Kita vertus, šis modelis reiškia, kad kokios bebūtų sąlygos ar aplinkybės, lietuviškumas negali būti prarandamas. Tačiau modelis, sureikšminantis šaknų, kraujo, genų ar kilmės bruožą, nėra dominuojantis.

2. Kitą modelį galima pavadinti *situaciniu*. Informantai, kurių požiūrius galima priskirti šiam modeliui, apibrėždami save bei priimdami sprendimą kito atžvilgiu, lemiamo bruožo vaidmenį suteikia įvairiems, pagal epistemologinę reikšmę dažnai visiškai priešingiems, bruožams. Vieno ar kito bruožo sureikšminimas priklauso nuo konteksto ar situacijos. Pavyzdžiui, vienu atveju, lietuviu gali „padaryti“ „šaknys“, kitu – „pritaipymas“, trečiu – „savęs priskyrimas“.
3. Trečiasis išryškėjęs prisiskyrimo/priskyrimo tautai modelis gali būti vadinamas *moraliniu-emociniu* modeliu. Šiai grupei priskirtinas požiūris, visa lemiančio kriterijaus vaidmenį suteikiantis emocinio bei moralinio pobūdžio bruožams: „meilei Lietuvai“, „pagarbai Lietuvai“, „nostalgijai“ ir panašiai. Būtent šio bruožo trūkumas reiškia verdiktą lietuviškumui, net ir tuo atveju, kai kiti, „tvirti“, bruožai (pavyzdžiui, „šaknys“, „kalba“, „augimas“) yra neabejotinai būdingi.
4. *Pilietinį* modelį atspindi nuostata, buvimą lietuviu visų pirma siejanti su Lietuvos pilietybe bei „savęs priskyrimu“ lietuvių tautai.

Nulietuvėjimas

Kalbėdamiesi su informantais apie nulietuvėjimą, siekėme išsiaiškinti pagrindinius jų konstruojamos nulietuvėjusio žmogaus sampratos elementus: svarbiausius bruožus, kriterijus, elgesio ar jausenos modelius bei jų reprezentacijas.

Kitos kultūros bruožų parėmimas. Kai kurie informantai nulietuvėjimą sieja su kitų kultūrų elementų perėmimu, pasireiškiančiu svetimos kalbos vartojimu žiniasklaidos priemonėse (ypač muzikinėse radijo laidose), užrašuose, netaisyklinga lietuvių kalbos vartoseną, jos „užteršimu“ svetimybėmis, apskritai kalbos nemokėjimu, netradicinių švenčių šventimu ir tradicijų nesilaikymu. Šie procesai pateikėjų vertinami negatyviai, apibūdinami kaip „savigarbos paradimas“, „beždžionivimas“ ir pan.:

„Nu, aš jau skaitau, koks tu bebūtum lietuvis, bet nežinau, mane gal taip užaugino, gimus tais sovietmečiais grynais, nu, bet pas mus vis tiek jau tos metinės didžiosios Kalėdos, Velykos. Nu, jau jeigu ir šitų švenčių nešvenčia lietuvis, tai aš jį laikau nutautėjusiu“ (moteris; 46 m.).

„Man labiausiai nutautėjęs būtų toks, kurio kalba užteršta, negraži, netaisyklinga – nevalyva tokia (...); kuris savo kalbą labai suvelia ir svetimybėm, ir netaisyklingu kirčiavimu“ (moteris; 47 m.).

Nepagarba ir abejingumas Lietuvai. Tačiau svarbiausiu bruožu, išreiškiančiu nulietuvėjimą, buvo įvardinta nepagarba bei abejingumas Lietuvai. Nulietuvėjęs yra žmogus, negatyviai kalbantis apie Lietuvą, nematantis ir nevertinantis joje pozityvių dalykų, nemylinantis Lietuvos, pilietiškai abejingas žmogus:

„Tai, kai svetima kultūra tampa kažkokiu įvykiu, o savos tradicijos lyg ir savaime suprantama, kad yra jos prasčiau, nes tai yra mūsų. O kažkieno kito, tai jos yra... Tai čia turbūt jau yra toks nupatriotėjimas ir nutautėjimas“ (vyras; 48 m.).

„Nu, nutautėji, kai nieko jau nematai, tos savo tautos ateities geresnės nematai, tik tai kitą, kitos tautos ateitį matai. Tai ją ir perimi, jo“ (vyras; 73 m.).

„Aš manau, kad tai tokie žmonės, kurie viską smerkia, kas šiame krašte yra gero ir blogai atsiliepia apie tai, kad čia maži atlyginimai, kad čia niekas jais nesirūpina, kad čia nedarbas didelis. Žmogus pats, kaip jis susikuria, taip jisai ir turi, o jeigu sakyčiau jisai taip blogai atsiliepia apie savo kraštą, tai jis prie nutautėjimo ribos“ (vyras; 49 m.).

Migravimas. Neretai paskutinio meto viešuosiuose diskursuose Lietuvos gyventojų emigracija įvardinama kaip didžiausia nulietuvėjimo grėsmė. Konstruodami nutautėjimo tezę siekėme „išgauti“ reikšmes, pateikėjų suteikiamas aplinkos, gyvenamos vietos, teritorijos veiksniams išsaugant/prarandant lietuviškumą. Dauguma informantų nesmerkia emigravusių tautiečių. Emigracija pateisinama „susiklosčiusiomis aplinkybėmis“: „ekonominėmis sąlygomis“, būtinybe pasirūpinti šeima ar net geresnėmis profesinės karjeros galimybėmis:

„Jeigu jis išvažiavo ten užsidirbt kokio pinigėlio, ar ko, suprantat, jeigu jis myli savo tėvynę ir jis grįš, tai manau, kad jis yra dar nenutautėjęs“ (vyras; 93 m.).

Pagal tyrimo duomenis galima skirti keturis požiūrius, skirtingai apibrėžiančius lietuviškumo išsaugojimo, gyvenant ne Lietuvoje (emigracijoje), galimybes. Kai kurie infor-

mantai abejoja arba netiki lietuviškumo išsaugojimo emigravus galimybėmis:

„(...) Būdamas kitoj valstybėj tu, jau sekantis etapas, sakykim, nekepsi Užgavėnių blynų [...], nešvėsi taip Vėlinių, o Helovyną, kuris visam pasauliui yra įprastas. Mes galime jį žaisti, bet tai yra visiškai kas kita, kada tu esi toli nuo namų. Tai reiškia, ne tai, kad atpranti... Tiesiog turi prisitaikyti ten, kur tu esi, pagal tą terpę. Ir kada tu prisitaikai, tai automatiškai ir nutautėji. Keičiasi ir kalbėsena, ir visi kiti dalykai. Kaip, sakykim, ir mitų, ir, ne tai, kad keičiasi žmogaus charakteris, bet mąstymo būdas keičiasi. Ir jis iš dalies yra primestas, bet tu turi keistis, nes žinai, kad kitaip nebus“ (moteris; 32).

Antrasis požiūris susijęs su lietuviškumo, kaip paveldimo, imanentinio ir stabilaus bruožo samprata. Anot šio požiūrio, lietuviškumas, kaip savybė, išlieka nepriklausomai nuo aplinkos ar vietos, kurioje žmogus gyvena. „Šaknys“ ar „kilmė“ yra lietuviškumo išsaugojimo garantas. (Beje, net ir tuo atveju, kai „šaknys“ pateikėjui neturi biologinės konotacijos, o yra suprantamos kaip kultūrinis paveldimumas ir tęstinumas).

„O vis tiek, jei lietuvis, tu nuvažiuok bet kur – tavo šaknys lieka čia. Ar visos šventės švenčiamos ten, ar kažkas tokio, vis tiek tu, nu nepaslėpsi tos kultūros; o vis tiek darai pagal save“ (moteris; 31 m.).

Trečiasis požiūris lietuviškumo išsaugojimą sieja su nuolatiniu pastarojo praktikavimu. Anot tyrimo dalyvavusių informantų, emigravusių lietuvių lietuviškumo išsaugojimui ypatingos reikšmės turi buvimas „lietuviškoje aplinkoje“, pačių konstruojamoje ir palaikomoje, nes praktikavimas yra asmeninio pasirinkimo reikalas. Nenutautėję emig-

rantai yra tie, kurie laikosi lietuviškų tradicijų bei bendrauja lietuviškai:

„Ne, nesutinku [kad išvažiuavęs dirbti ar gyventi į užsienį – nulietuvėja]. Jei jisai, pavyzdžiui, propaguoja lietuviybę, šeimoje bendrauja lietuviškai ir nori palaikyti ryšius su Lietuva, tai, sakyčiau, čia nieko blogo, viskas labai gerai. (...). Ir labai gražu, kai atvažiuoja vaikai ir anūakai iš Amerikos, ir kalba lietuviškai; čia labai sveikintina. Ir tai, netgi žino daugiau už kitą lietuvį apie tas tradicijas, kalbą. Ir toks dalykas labai sveikintinas, jeigu žmogus išlaiko tą lietuviybę svetimame krašte“ (moteris; 49 m.).

Prigimtinės kultūros tradicijų laikymasis, gyvenant kitoje šalyje, nesupriešinamas akulturacijai arba, tariant pateikėjų žodžiais, kitos kultūros perėmimui. Kitos/svetimos kultūros perėmimas suvokiamas kaip būtinas ir neišvengiamas prisitaikymo prie gyvenamos kultūrinės aplinkos veiksnys. Daugumos pateikėjų nuomone, savos kultūros išsaugojimo ir prisitaikymo prie kitos kultūros procesai yra suderinami. Pastarasis teigimas, beje, grindžiamas konkrečiu žinojimu: „dabar „kitur“ tavęs niekas nespaus būti kažkuo.“

Pateikėjų reikšmių sistemoje akulturacija, kaip reiškinys, nereiškia nulietuvėjimo. Tačiau didesnis kitos, lyginant su prigimtaine, kultūros vertinimas yra dar vienas nulietuvėjimo požymis:

„Aš sakyčiau, kad ne [kitos kultūros perėmimas nereiškia nulietuvėjimo], nes žmogus – kokioj aplinkoj, kokioj valstybėj gyvena, – jis turi priimti tas žaidimo taisykles, kokios jos ten yra, bet tuo pačiu nepamiršti ir savo šaknų, propaguoti tą lietuviybę ir nepamiršti, kad jis tos tautos atstovas yra; ir būti, ieškoti bendraminčių“ (vyras; 49 m.).

„Nes, pavyzdžiui, gali perimti svetimą kultūrą ir tarkim gyventi pagal savos kultūros papročius, kažkaip derinti. Tai čia nemanau, kad yra kažkoks visiškai nutautėjimas (...)“ (vyras; 25 m.).

„Kadangi vyksta pasaulyje kultūrų migracija, tai niekas tavęs nespaus ir galėsi būti kuo esi, tiesiog kitokiu“ (moteris; 25 m.).

„Kada jau imama nematyt, ką turim, kas mūsų, o lyg ir susižavėjimas koks tai, pakėlimas, kitos kultūros (...). Tai čia turbūt jau yra toks nupatriotėjimas ir nutautėjimas“ (vyras; 48 m.).

Anot ketvirtojo požiūrio, lietuviškumo išsaugojimas priklauso nuo emocinių ryšių su Lietuva stiprumo. Nei gyvenamoji vieta, nei kalba, nei apsirengimas neturi lemiamos įtakos lietuviškumo išlaikymui. Nulietuvėjęs reiškia neketinantis niekuomet grįžti į Lietuvą, išvykęs ir nejaučiantis nostalgijos, „visko išsižadėjęs“, praradęs patriotizmą, meilę Lietuvai. Vienos informantės nuomone, emigravusį žmogų galima vadinti nulietuvėjusiu tuomet, kai jis savo santykį su Tėvyne sutapatina su materialiąja gyvenimo puse. Kaip priešpriešą tokiam, reiškiančiam nulietuvėjimą, santykiui, buvo pateiktas santykis, paremtas ryšiu su žeme, trauka grįžti į Lietuvą:

„Jeigu žmogus važiuoja ir sako, kad aš čia spjoviau ant tos Lietuvos ir niekad nenoriu čia grįžti ir nieko žinoti, tai jo, sąmoningai yra toks [nulietuvėjęs]. O jeigu žmogus važiuoja – čia kaip ir yra keli variantai – vienas važiuoja keliems metams, kitas važiuoja visam laikui, tai vis tiek tas labiau nulietuvėjęs, kur nejaučia su šia vieta ryšio. Man tai tokie žmonės labai ir labai įtartinais atrodo, kur spjauna taip, žinai, šimtaprocentiniai“ (vyras; 25 m.).

Pilietybės pasikeitimas. Kita tema, kuria kalbėjomės su informantais siekdami išsiaiškinti nulietuvėjimo požymius, buvo pilietybės atsisakymas/pasikeitimas. Analizuojant pilietybės pasikeitimo vertinimus, dauguma informantų Lietuvos pilietybės atsisakymo ar pasikeitimo fakto nevertina negatyviai, jeigu pasikeitimas buvo padarytas susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, pavyzdžiui, bedarbystei, atsiradus geresnėms profesinės karjeros galimybėms, šeimyninėmis aplinkybėmis:

„Aš nesakyčiau taip [kad pasikeitęs pilietybę yra nulietuvėjęs]; reikia į aplinkybes pažiūrėti (...). Jeigu jam yra galimybė neatsisakyt savo, bet reikia priimt kitos tautos pilietybę, tai tegul jis priima, bet išsaugoja ir mūsų tą lietuvišką pilietybę, aš taip manau. Aš nesmerkiu ir nelaikau, kad jis – nutautėjęs. Jeigu jam reikia to ar karjerai, ar darbui, ar dar kažkam, nu, tai. Bet manau, jeigu yra galimybės, tai reikia stengtis išlaikyti ir tą lietuvišką pilietybę, taip manau“ (moteris; 46 m.).

„Kokia priežastis priklauso [nulietuvėjęs ar ne, jei pasikeitė pilietybę]. Būna pasikeičia pilietybę ir paskui buriasi, susitinka, švenčia vasario 16-ąją ir visa kita. Nemanau. Jeigu žmogus keičia pilietybę dėl tam tikrų ten šeimyninių ar kažkokių ten ...“ (vyras; 48 m.).

Daugumai teikėjų toks „priverstinis“ pilietybės pasikeitimas nėra nulietuvėjimo bruožas. Nulietuvėjimas/nenulietuvėjimas vertinamas pagal tai, „ar jaučiasi lietuviu“, „ar pasikeitęs pilietybę ir išvykę jaučia nostalgiją“ (moteris; 32 m.). Daugumos pateiktųjų nuomone, nutautėjęs galima pavadinti tokį žmogų, kuris ne tik pasikeitė pilietybę, bet ir nutraukė ryšį su Lietuva, nešneka lietuviškai, nesilaiko tradicijų:

„Pilietybę gal jis ir pasikeitė, bet jis savy gal nepasikeitė niekuo (...). [Bet jeigu] pasikeitė pilietybę ir nebendrauja, nešneka, nu, atsisakęs visko absoliučiai, nieko bendro tai jau aš manau – taip. Bet jeigu žmogus pasikeitė pilietybę ir vis tiek jisai parvažiuoja, ar pas jį nuvažiuoja. Visi šventimai, tradicijos <...> kažkas tokio, tai man atrodo čia nieko tokio, žmogus kartais renkies“ (moteris; 31 m.).

Keli informantai išreiškė daug kategoriškesnę nuomonę: pilietybės atsisakymą jie prilygina nutautėjimui. Ši laikysena argumentuojama tokiais nuostatomis: pirma, šiais laikais keisti pilietybę nėra pagrįstų motyvų; antra, pilietybės atsisakymas siejamas su gilesniu, vidiniu sprendimu, prilyginamu Tėvynės išsižadėjimui; trečia, pilietybės pasikeitimas siejamas su „naudos, patogumų sau ieškojimu“. Išskaičiavimas priešpriešinamas meilei savo tautai:

„Taip, sakyčiau, kad taip [nutautėjęs]. Jis ieško savo gyvenimo patogumų. Aš manau, kad žmogus priima pilietybę dėl išskaičiavimų, o ne dėl kokios nors meilės tautai. Aš tokių dalykų negerbiu. Nesakyčiau, kad tai yra teisinga, nes žmogus turi savo šaknis ir jis turi jų laikytis. (...) čia tas materialinis poreikis užgožia tuos visus dvasinius jausmus ir tą pilietiško jausmą“ (vyras; 49 m.).

„Nu, aš manyčiau, kad čia jo asmeninis reikalas, suprantat. Jeigu jis jau pasikeitė pilietybę, tai čia automatiškai jau, manau, jis nutautėjęs?“ (vyras; 83 m.).

Apibendrinant šio klausimo duomenis galima daryti išvadą, jog nepriklausomai nuo to, ar pilietybės pasikeitimas vertinamas teigiamai ar neigiamai, vertinimo kriterijai atspindi tautinės tapatybės sampratą, kurioje pagrindiniai lietuviškumo dėmenys yra emocinio pobūdžio: „jaustis lietuviu“, „mylėti

Lietuva“, „būti Lietuvos patriotu“; o atitikimas/neatitikimas objektyvuotiems kriterijams (pvz., pilietybė, gyvenama vieta, kalba ir pan.) vertinamas kaip būtinas, bet nepakankamas rodiklis.

Abiem pilietybės pasikeitimo vertinimo atvejais nulietuvėjimo/nenulietuvėjimo konstatavimas iš esmės priklauso ne nuo konkretaus fakto (turi/neturi Lietuvos pilietybę), o nuo pilietybės pasikeitimo motyvų bei išliekančio/neišliekančio jausminio-emocinio ryšio su Lietuva intensyvumo.

Tapimas lietuviu(-e)

Tyrimo metu išryškėjo keletas nelietuvio tapimo lietuviu galimybių vertinimo nuostatų. Pastarosios ne tik patvirtina ankstesnių klausimų pagalba išryškėjusius esminius lietuviškumo bruožus bei konfigūracijas, bet ir praplečia jų turinį bei reikšmes.

Neigimas. Pirmoji nuostata neigia nelietuvio tapimo lietuviu galimybę apskritai:

„Jeigu jis yra ne lietuvis, tai kaip iš jo padaryt lietuvi? Neišeis niekaip. Priklauso nuo tėvų (...). Jis galbūt, nu, tik turėt Lietuvos pilietybę“ (vyras; 49 m.).

„Nu man tai čia... Lietuvis tai tautybė ir tautybė vis dėlto, nu, ... paveldimas dalykas. Tai negalima tapti kažkuo kitu, o Lietuvos piliečiu galima tapti. Aš taip manau“ (moteris; 47 m.).

Galimybės tapti pripažinimas. Nors dauguma pateikėjų pripažįsta tapimo lietuviu galimybę, pripažinimo nuostata svyruoja nuo didelės abejonės arba balansavimo ant galimybės „tapti“ pripažinimo/nepripažinimo ribos iki postmodernaus laisvo tautinės tapatybės pasirinkimo:

„Nu, tai aišku, gali būt kuo nori, tada nebūtinai lietuviu“ (moteris; 30 m.)

Abejonė tapimo lietuviu/e galimybe dažniausiai grindžiama nuomone, jog daugumą žmonių su prigimtinė Tėvyne sieja labai stiprus emocinis ryšys bei „kultūrinių šaknų“ įtaka:

„Mano nuomonė tokia, kad sunkiai [...]. Nu, vis vien kiekvienas prie savo tėvynės linkęs [...]. Kur gimęs, kur augęs... o jau per.. pasikeist į... į kitą, aš manau, kad labai sunku“ (moteris; 68 m.).

Iš esmės ši nuostata reiškia kultūrinės asimiliacijos arba „pripažinimo“ (suvokiamo kaip būtina tapimo lietuviu sąlyga) ir naujo jausminio ryšio atsiradimo galimybės kvestionavimą.

Lengviausiai tapimas pripažįstamas, jeigu žmogus kilęs iš mišrios šeimos arba jeigu turi lietuviškas šaknis. Tačiau pateikėjai, kurie pripažįsta tapimo lietuviu galimybę, dažniausiai pabrėžia, jog tikru lietuviu įmanoma tapti tik labai daug metų pragyvenus Lietuvoje, o didžiausia tikimybė, kad lietuviais taps atvykusių į Lietuvą gyventi vaikai, provaikiaičiai ar pro-provaikiaičiai. Kita pateikėjų nurodoma tapimo lietuviu prielaida – tai asmeninės žmogaus pastangos, jo norai:

„Jeigu būna geri norai gali ir tapti...Gali tapti prie gerų norų... Jeigu tas stengsis, norės būt lietuviu...“ (moteris; 65 m.).

„Aš manau, kad tai žmonės, kurie savo ištakose, savo giminėje turėjo kažką ... šaknis lietuviškas... Ar seneliai, ar kažkas tokio...“ (moteris; 56 m.)

„Per ilgesnį laiką, aš jau minėjau, po penkiasdešimt, aštuoniasdešimt metų jis jau beveik ir tampa lietuviu...“ (vyras; 90 m.)

„Jau šitas gal ne... jo, kas ten... Pavyzdžiui, vaikai, arba pro...pro...proanūkiai ... [taps lietuviais]“(moteris; 30 m.).

Atitikimas kriterijams. Kita tyrimo metu išryškėjusi nuostata remiasi „tapimo“, kaip atitikimo tam tikriems kriterijams, samprata. Svarbiausiais kriterijais, lemiančiais nelietuvių kilmės žmogaus tapimą lietuviu, pateikėjai įvardino šiuos veiksnius: „pritapimą prie lietuviškos kultūros“, „lietuvių kalbos mokėjimą“, „lietuviškos kultūros gerbimą“, „nuopelnus Lietuvai“, „jautimąsi lietuviu“. Nelietuvis gali tapti lietuviu jeigu jis gerbia lietuvišką kultūrą. Gerbti – reiškia domėtis bei dalyvauti lietuviškoje kultūroje:

„Nu, aš manau, kad toks žmogus turėtų žinoti apie savo kultūrą, apie savo žymiausius žmones, turi tuo domėtis, kai kurie žinau, net ir dalyvauja tokioj veikloj, nu, žinoma, ne kiekvienas gali dalyvaut, bet...“(moteris; 38 m.).

Turinine prasme kriterijui „gerbti lietuvišką kultūrą“ labai artimas pateikėjų įvardintas bruožas „pritapti prie lietuviškos kultūros“. Pritapimas suvokiamas kaip savaiminis, neišvengiamas ar net privalomas procesas, vykstantis gyvenant tam tikroje aplinkoje:

„Jeigu gyveni tarp tų žmonių, tai jau savime pritampi prie to. Nes, tarp žmonių gyvendamas, jau kažkaip tai tuo ir gyveni, todėl, kad viskas šalia tavęs (moteris; 38 m.).

Kita „pritapimo“ reikšmė – tai tapimas „savu“. „Būti savu“ – reiškia daryti ir elgtis „lietuvišku būdu“, „kaip lietuvis“:

Informantas: Jeigu jis viską, kaip..., nu, kaip lietuvis, kaip savas, visas jo elgesys bus, nu,

gal ir pritaptų, prie to lietuviu per ilgą, per ilgą laiką, o taip staiga tai aišku nepritaps...

Interviuotojas: O kas yra ilgas laikas?

Pateikėjas: Nu, per daug metų (...) per dešimt, per dvidešimt“ (moteris; 78 m.).

Pritapti taip pat reiškia švęsti visas šventes, laikytis papročių, tradicijų, domėtis, skaityti, įsijungti į kultūrinį gyvenimą, lankyti teatruose ar net perimti lietuvišką dvasią. „Lietuviška dvasia“ – tai aplinkos, gamtos nuotaika, žemės kvapas. „Lietuviška dvasia“ ir yra lietuvybė. Ši dvasia perimama gyvenant Lietuvoje. Ją, pateikėjų nuomone, gali perimti atvykusio gyventi į Lietuvą žmogaus vaikai, vaikaičiai ar provaikaičiai:

„[Pritapęs.] Aš manau jis tiesiog domisi. Jisai skaito, jisai įsijungia... Domisi ta kultūra, lankosi teatruose, skaito literatūrą, gal laikosi papročių, pradeda laikytis; pritampa šituo būdu, nes vis tiek yra šventės, yra tam tikri papročiai (...); jis bent jau stengiasi perprasti, suprasti ir pažinti“ (moteris; 56 m.).

„Informantas: Jeigu jisai pats susitapatintų, perimtų ir perduotų jau natūraliai viską savo vaikams ar proanūkiams, tai jau tie jo vaikai arba proanūkiai tikrai galėtų jau būti [lietuviais] turėdami tą jausmą, tikrą.

Interviuotojas: Jūs sakot perduotų, o ką jie perduotų?

Informantas: Visą tą dvasią lietuvišką. Ji lietuvybe vadinama.

Interviuotojas: Kaip ji perduodam vaikams, pavyzdžiui?

Informantas: Nu, tai čia daug būdų. Ir jau būnant vien tikrai tam krašte jau visa aplinkos, gamtos nuotaika, žemės kvapas, skonis, spalvos ir visa kita, o dar plius to krašto istorija, visi tie pasakojimai ir taip toliau...“ (moteris; 30 m.).

Imperatyvus veiksnys, vertinant nelietuvio tapimo lietuviu galimybes, yra kalba. Ji pateikėjų apibūdinama kaip ypač svarbi, būtina, padedanti integruotis, suprasti lietuvių kultūrą. Kalbos nemokėjimas prilyginamas nesidomėjimui, nenorui pažinti lietuvių kultūrą ir Lietuvą. Tačiau, kita vertus, kalbos mokėjimas nėra pakankamas kriterijus nelietuviui tapti lietuviu:

„Jeigu jis atvažiuoja į Lietuvą, čia gyvena, jis turi būtinai mokėti lietuvių kalbą“ (vyras; 49 m.).

Interviuotojas: Tai nelietuvis, išmokdamas lietuvių kalbą, gali tapti lietuviu?

Pateikėjas: Gali tapti lietuviu, bet to neužtenka. Mm... Vien tiktai mokėti kalbą...Aš manau, kad to yra per maža“ (moteris; 38 m.).

Nors stereotipiškai labiausiai tikėtina sąvokos „nusipelninti Lietuvai“ konotacija implikuoja išskirtinį, ypatingą poelgį, tyrimo duomenys tik iš dalies patvirtina šias įprastines reikšmes. Kriterijus „nusipelninti“ visų pirma kategorizuojamas per atsidavimą, ištikimybę Lietuvai. „Nusipelninti“ dažniausiai nereikia ypatingų herojiškų poelgių. Pakanka dirbti kasdieninį darbą, būti doru lietuviu, apskritai daryti gerus darbus vardan Lietuvos. Jeigu kažkas myli Lietuvą, nori, kad pasaulis žinotų apie ją, jeigu siekia to savo darbais (anot pateikėjų, tiesiog pakanka to norėti, nebūtinai padaryti kažką ypatingo), vadinasi, nusipelno. „Nusipelninti“ galima ir garsinant Lietuvą, sukuriant ką nors ypatingo mokslinėje ar apskritai dvasinėje srityje. Daug rečiau nuopelnai siejami su labdara ar materialine parama:

„Interviuotojas: Ką jisai turi padaryt, kad nusipelnytų Lietuvai?“

Pateikėjas: Būt doru. Ta prasme, nu, nebūt falšyvu, nebūt blogiečiu. Pačiam prieš save visų pirma ir nekenkti aplinkai, ir visiem kitiem (...). Dirbdami net kasdienišką darbą“... (moteris; 30 m.).

Kitas pateikėjų įvardintas „tapimo“ lietuviu kriterijus – būtinybė jaustis lietuviu. „Jaustis lietuviu“ – tai turėti „vidinį jausmą, vidinį supratimą“, tai būti atsidavusiu, mylėti Lietuvą, būti jos patriotu:

„Tai aš manau, kad tai yra daugiau vidiniai dalykai, vidinis supratimas, vidinis jausmas, neišoriniai šitie požymiai lemia [tapimą lietuviu]“ (moteris; 56 m.).

„Tai netiktai popierius rankoje [pasas], bet tai yra žymiai, žymiai daugiau visko“ (moteris; 30 m.).

„Čia manau, kad kiekvienoj veiklos srity, o tų veiklos sričių labai daug, yra taip? Kiekvienoj srity galima nusipelninti; tai yra ir meno srity, ir sporto, ir politikos, ir verslo pagaliau. Svarbu, kad tie visi išoriniai – ir sportas, ir visa kita – būtų susiję su kažkoku vidiniu jausmu ir pasiaukojimu, ir, nu, žodžiu, atsidavimu, nes Lietuvai, vien tik, suprantai, siekimas karjeros savo asmeninės; <...> tai nesusijęs yra su šituo. Bet jeigu visa jo veikla yra su meile, su atsidavimu Lietuvai, tada, tai aš manau, yra... [lietuvis]“ (vyras; 49 m.).

Kaip rodo tyrimo duomenys, nors nemaža dalis pateikėjų neigia nelietuvių kilmės žmogaus „tapimo“ lietuviu galimybę, priešingas požiūris taip pat egzistuoja. Tokią galimybę pripažįstanti pozicija „tapimo“ lietuviu kriterijų rinkinį konstruoja svarbiausiais nurodydama jausminius-emocinius kriterijus, o visus kitus apibrėždama kaip būtinus, bet

nepakankamus nelietuviui tampant lietuviu. Ši išvada patvirtina ankstesniame skyrelyje išryškėjusį jausminės-emocinės dimensijos sureikšminimą pateikėjų konstruojamoje lietuviškos tautinės tapatybės sampratoje.

Lietuvių tautinė tapatybė: moralinės-emocinės dimensijos bruožų sureikšminimas

Globalizacijos procesai, provokuodami žmonių, idėjų, technologijų, kultūrų mobilumą, įnešdami vis daugiau bendrakultūrinių elementų į skirtingas lokalias sociokultūrinės erdves ir įvairialyčius „kitoniškumus“ paversdami kasdienybės dalimi, transformuoja savo/svetimo sąvokų turinį, keičia jų legitimacijos strategijas, parenkamus socialinių ribų brėžimo ženklus.

Šio tyrimo kontekste galima kelti hipotezę prielaidą, jog įvardinti procesai, „apsunkindami“ unikalių/išskirtinių „savų“, lengvai identifikuojamų, objektyvuotų socialinių ribų brėžimo bruožų paiešką, sureikšmina moralinei-emocinei tapatybės dimensijai priskiriamų bruožų vaidmenį, dažnai paverčia juos lemiamais lietuvių tautinės tapatybės kriterijais.

Akivaizdu, kad esam tautinė bendrija, savo tautinę tapatybę konstruojanti remiantis mitais ir jausmais. Tačiau, pirma, prieštarautume, jeigu kas nors norėtų šiam apibendrinimui priskirti vertinimo „blogai/gerai“ kontekstę. *Tautos*, jeigu pritaršim A. Smithui ir jo bendraminčiams, gali būti kuriamos ir nuolat atkuriamos skirtingu būdu. Antra, norėtuši prisiminti O'Connora, primygtinai siekiantį atkreipti dėmesį į emocijų vaidmenį

etniškumo raiškos procesuose ir jo pateikiama Z. Freudo pavyzdį. Analizuodamas savo paties tapatinimąsi, Z. Freudas priėjo prie išvados, kad jo žydiškumas neturi nieko bendro nei su religija, nei su tautiniu pasididžiumu. Jis teigė, jog jis buvo labai stipriai susietas su žydų tauta ir žydiškumu sunkiai nusakomomis bei emocinėmis jėgomis, kurios buvo tuo įtakingesnės, kuo mažiau jas buvo galima išreikšti žodžiais ir aiškiu vidinės tapatybės suvokimu (O'Connor 1994; 70).

Apibendrinimas

Informantų pasakojimuose apie lietuvių tautinę tapatybę, galima skirti dvi pastarosios sampratas – stereotipinę ir kontekstualizuotą. Pirmoji dažniausiai aptinkama greituose, dekontekstualizuotuose atsakymuose, nesusimąščius. Tokia samprata paremta stereotipiniu, dažniausiai įvairių viešųjų diskursų suformuotu „savai suprantamu“ žinojimu. Vaizdžiai tariant, toks atsakymas atspindi „daugybės lentelės“ mokėjimo principą, paremtą neabejotinumu bei žinojimu atmintinai. Stereotipinė samprata įvardija griežtai apibrėžtą, stabilų lietuvių tautinės tapatybės bruožų rinkinį, arba, vaizdžiai tariant, *lietuvius/ne-lietuvius* apibrėžimo klišę, neižvelgdama problematiškumo tapatybės apibrėžimo procese. Tokiu atveju privalomais lietuvių tautinę tapatybę konstruojančiais elementais įvardinami „šaknys“/„kraujas“, „gimimas/ augimas Lietuvoje“, lietuvių kalba, tradicijų ir papročių laikymasis, meilė ir pagarba Lietuvai.

Tačiau daugeliu atveju, kontekstualizuojant nurodytus bruožus individualios ar ko-

lektyvinės patirties situacijomis, ši griežta klišė tuo pat momentu „pamirštama“; konstruojama ne kita, o kitos – situacinės, individualizuotos. Lemiamo kriterijaus vaidmuo yra diskutuojamas, sprendimas priimamas priklausomai nuo situacijos ar aplinkybių. Pagal tai, kokiems tautinės/etninės tapatybės bruožams/ui suteikiama determinuojančio/determinuojančių arba lemiančio/ių bruožų reikšmė, galima išskirti askriptinį, situacinį, konstruktyvistinį bei moralinį-emocinį lietuvių tautinės tapatybės modelius.

Tyrimo metu siekėme išsiaiškinti pagrindinius pateikėjų konstruojamos nulietuvėjusio žmogaus sampratos elementus bei „išgauti“ reikšmes, pateikėjų suteikiamas aplinkos, gyvenamos vietos, teritorijos veiksniams, lietuviškumo išsaugojimui. Nors neretai nulietuvėjimas informantų siejamas su kitų kultūrų elementų perėmimu, pasireiškiančiu svetimos kalbos vartojimu žiniasklaidos priemonėse ir viešosiose vietose, tačiau svarbiausiu bruožu, išreiškiančiu nulietuvėjimą buvo įvardinta nepagarba bei abejingumas Lietuvai. Informantų nuomone, nulietuvėjęs yra žmogus, negatyviai kalbantis apie Lietuvą, nematantis ir nevertinantis joje pozityvių dalykų, pilietiškai abejingas, nemylintis Lietuvos žmogus.

Labai dažnai ir viešuosiuose, ir privačiuose diskursuose nutautėjimo grėsmės siejamos su emigracija. Pagal atlikto tyrimo duomenis, dauguma pateikėjų nesmerkia emigravimo. Emigracija pateisinama „ekonominėmis sąlygomis“, būtinybe pasirūpinti šeima ar net geresnėmis profesinės karjeros galimybėmis. Todėl pats gyvenimo svetur faktas, pateikėjų nuomone, nereiškia nulietuvėjimo, o emig-

ravę lietuviai nesuvokiami kaip nutautėję, pradę ar atsisakę lietuviškumo. Lietuviybės išsaugojimo gyvenant ne Lietuvoje (emigracijoje) galimybių aiškinimuose, išsiskiria keturi dominuojantys požiūriai.

Pirmasis požiūris neigia lietuviškumo išsaugojimo gyvenant kitoje šalyje galimybę apskritai. Antrasis atspindi lietuviškumo, kaip paveldimo bruožo, sampratą. Šiuo atveju teigiama, kad lietuviškumas išlieka nepriklausomai nuo žmogaus buvimo aplinkos ar vietos. Trečiasis požiūris lietuviškumo išsaugojimą sieja su nuolatinio pastarojo praktikavimu bei buvimu „lietuviškoje aplinkoje“ – pačių konstruojamoje ir palaikomoje. Prigimtinės kultūros tradicijų laikymasis nesupriešinamas akulturacijai. Atvirksčiai, daugumos pateikėjų nuomone, šie procesai yra suderinami. Ketvirtasis požiūris sietinas su jausmine-emocine lietuviškumo samprata. Anot šiam požiūriui priskirtinų informantų nuomonės, svarbiausias lietuviškumo kriterijus – vidinis individualus žinojimas, kad esi lietuvis („jautimasis lietuviu“), kurio pagrindinis dėmuo – emocinis ryšys su Lietuva.

Nelietuvio tapimo lietuviu galimybes pateikėjai vertina nevienareikšmiškai. Nors nemaža grupė informantų neigia nelietuvio tapimo lietuviu galimybę apskritai, vis tik daugumai pateikėjų būdinga „tapimo“, kaip atitikimo tam tikriems kriterijams, samprata. Nors svarbiausi kriterijai esti „lietuviškos kultūros gerbimas“, „pritapti prie lietuviškos kultūros“, „lietuvių kalbos mokėjimas“, „nuspelnyti Lietuvai“, „jaustis lietuviu“, „būti Lietuvos patriotu“, vis dėlto, kaip rodo tyrimo duomenys, priskyrimo kriterijų rinki-

nys konstruojamas imperatyvaus bruožo reikšmę suteikiant jausminiams-emociniams kriterijams, o visus kitus apibrėžiant kaip būtinus, bet nepakankamus nelietuviui tampant lietuviu.

Kaip rodo tyrimo duomenys, globalizacijos procesai, keisdami sociokultūrinę aplinką, transformuodami elgesio bei vartojimo modelius tarpkultūrinio supanašėjimo linkme, neišvengiamai keičia lietuviškumo/ne-lietuviškumo sąvokų turinį bei naudojamus socialinių ribų brėžimo ženklus.

Tačiau manytume, jog svarbiausia vis tik akcentuoti, kad pakitusios savo/svetimo, lietuviško/nelietuviško reikšmės nereiškia skirties, brėžiamos tarp šių sąvokų niveliovimo. Galima skirti skirtingas savo/svetimo skirties konstravimo strategijas bei konstatuoti „lietuviška“/“ne-lietuviška“ apibrėžimo kriterijų kaitą, kai nuo lengvai identifikuojamų skirties ženklų pereinama prie efemerišku, sunkiai apčiuopiamų bei reiškiamų moralinės-emocinės dimensijos bruožų.

LITERATŪRA

1. Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organisation of Cultural Differences*. London: Allen and Unwin.

2. Cohen, Robin. 1994. *Frontiers of Identity. The British and the Others*. Longman. London and New York.

3. Connor, Walker. 1994. „*Ethnonationalism. The Quest for Understanding*“. Princeton university Press: Princeton, New Jersey.

4. Čiubrinskas, Vytis. 2005. „*Lietuvių tautinio identiteto raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita*“. VMSF finansuojamo projekto Nr. C-29/2005 aprašymas.

5. Greefeld, Liah. 2001. „Etymology, definitions, types“, *Encyclopedia of Nationalism*, Volume 1, p. 251-265.

6. Lindholm, Helena. 1993. „Introduction: A Conceptual Discussion“ in Helena Lindholm (ed.). *Ethnicity and Nationalism. Formation of Identity and Dynamics of Conflict in the 1990s*. Nordnes. Goteburg.

7. Miller, David. 1995. *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.

8. Smith, Anthony. 1991. *National Identity*. Penguin Books.

9. Valantiejus A. 1999. „Šiuolaikiškas tapatumas. Istorijos ir dabarties vertinimo kriterijai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3 (5): 5-15.

10. Valantiejus Algimantas. 2001. „Dvi istorinio aiškinimo alternatyvos: Miroslavo Hrocho ir Czeslavo Miloszo tezės“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1-2: 20-41.

SUMMARY

THE CONTOURS OF THE CONTEMPORARY LITHUANIAN NATIONAL IDENTITY

The article presents the data of the qualitative research (namely focused interview) that was performed by the Centre of Social Anthropology at Vytautas Magnus University in 2005. The aim of the research was to find out what people think are the main features/markers of the Lithuanian national identity and to discover what it means for them to think of themselves as Lithuanians. On the basis of the research data four types of Lithuanian national identity are indicated. Both the main features

of the losing of Lithuanianness as well as possibilities to uphold the Lithuanian national identity for Lithuanian emigrants are described. The article proves the ambivalence of the articulation of Lithuanianness implied by globalization that are followed by changing markers of Lithuanian national identity. The decisive role in the process of identification of Lithuanianness is given not to so called "hard" markers, namely ethnic ones, but rather the markers of emotional dimension.

Gauta: 2006 10 12

Pateikta spaudai: 2006 11 29

Sociologijos katedra,
Socialinių mokslų fakultetas,
Vytauto Didžiojo universitetas
Donelaičio g. 52-311, LT-44244 Kaunas
El. paštas: j.kuznecoviene@smf.vdu.lt